

УДК 378.011.3-051

**І.П.Шама**

## **ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ**

**Постановка проблеми у загальному вигляді.** Державна політика у галузі вищої освіти ґрунтується на принципі інтеграції системи вищої освіти України у світовий освітній простір, що зумовлює підвищення суспільних вимог до професіоналізму майбутніх фахівців і суттєві зміни у професійній підготовці.

Модернізація сучасної системи вищої педагогічної освіти полягає у підготовці майбутнього спеціаліста, здатного творчо використовувати здобуті знання у професійній діяльності.

Сучасному суспільству потрібен учитель, який був би спроможний до саморозвитку і самовизначення в різноманітних складних ситуаціях, міг би чітко визначати свою соціальну роль у професійній діяльності, бути відкритим до прийняття професійного досвіду інших, спроможним до рефлексії та психологічно готовим до виконання професійної діяльності і використання освітніх нововведень.

Оскільки педагогічною професією і педагогічною майстерністю можливо оволодіти тільки на індивідуально-особистісному рівні, актуальною сьогодні є проблема формування у майбутнього вчителя індивідуального стилю професійної діяльності, що забезпечує реалізацію його суб'єктної, „авторської” позиції. Стиль, що відповідає індивідуальності педагога, допомагає вирішенню багатьох задач: забезпечує ефективність педагогічної взаємодії, емоційну гармонію спілкування педагога й учня, сприяє максимальному розкриттю індивідуального потенціалу тих, хто навчається.

**Аналіз досліджень та публікацій.** Проблемі індивідуального стилю присвячено чимало досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців, вона має більш ніж 40-літню історію вивчення. Формування стилю, його корекцію, виокремлення рівнів розвитку у своїх роботах розглядали Є.А.Клімов, А.К.Маркова, В.С.Мерлін; різні типи стилів та характеристики когнітивних стилів досліджували Є.А.Голубева, Є.П.Ільїн; стилі спілкування та управління вивчали Н.В.Бордовська, В.А.Кан-Калік, А.А.Реан; співвідношенням „внутрішнього” та „зовнішнього” у стилі займались К.А.Альбуханова-Славська, А.К.Маркова, А.Я.Ніконова.

Індивідуальний стиль розглядається психологами та педагогами в різних видах діяльності: трудовій та професійній (С.А.Гільманов, Є.А.Клімов), навчальній (О.А.Конопкін, Н.Ю.Посталюк), педагогічній

(В.І.Загвязінський, В.А.кан-Калік, Н.В.Кузьміна, В.А.Сластьонін).

Формуванню індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх учителів різних профілів присвячені дослідження І.В.Вохмяніної, Ж.В.Ковалів, О.О.Прохорової та ін.

**Постановка завдання.** Мета статті - розглянути теоретичні аспекти індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх учителів. Це потребує виявлення існуючих підходів до проблеми індивідуального стилю професійної діяльності, розгляду різних класифікацій цього явища.

**Виклад основного матеріалу.** Одним із компонентів професіоналізму вчителя є індивідуальний стиль діяльності, що притаманний представникам творчих професій, до яких можна віднести і професію вчителя. Елементи професіоналізму, такі як педагогічна культура, майстерність, творчість та інші є підґрунтям формування індивідуального стилю професійної діяльності майбутнього вчителя і закладається ще у стінах вищого навчального закладу. І від того, наскільки міцним воно буде, залежить продуктивність подальшої професійної діяльності вчителя.

Аналіз навчальних планів і програм підготовки майбутнього вчителя у ВНЗ виявив, що у процесі професійної підготовки студентів формуванню індивідуального стилю педагогічної діяльності не приділяється достатньо уваги. На думку вчених, це призводить до стихійного формування індивідуальних стилів у майбутніх учителів, внаслідок чого знижується результативність підготовки фахівців до подальшої педагогічної діяльності [1]. Тому формування індивідуального стилю професійної діяльності майбутнього фахівця у процесі підготовки у ВНЗ повинно мати цілеспрямований науково обґрунтований характер, базуватися на розумінні сутності дефініції „індивідуальний стиль професійної діяльності”, яке ґрунтується на поняттях: „стиль”, „стиль життя”, „стиль людини”, „індивідуальний стиль”, „індивідуальний стиль діяльності” [2, 442].

Термін „стиль” є міждисциплінарним у цілому ряді суміжних гуманітарних областей: філософії, психології, літературознавстві, культурології, лінгвістиці та багатьох інших, у центрі яких знаходиться людина. У самому широкому значенні стиль визначається як характерна особливість тієї чи іншої діяльності або її результат. Стиль є певним структурним узагальненням людського самовияву у різних галузях життя, але не позбавленим індивідуальності.

Поняття „стиль” походить від латинського *stilus, stylus* – паличка для письма, спосіб викладу. Стародавні греки та римляни писали “стилем” на дерев’яних дощечках, вкритих воском. Від цього “стилю” залежала якість написання тексту та можливість його читання. Крім того, це поняття співвідносилось з почерком, манерою письма [2, 54].

Згодом виникли інші трактування досліджуваного поняття: під стилем мали на увазі як літературний склад, так й індивідуальну манеру

поведінки, спосіб дій, характерну сукупність своєрідних прийомів діяльності [3, 514]. Поняття “стиль” розвивалося в архітектурі, музиці, літературознавстві, лінгвістиці, мистецтвознавстві. Асоціюючись з конкретними видами творчості, стиль приймає на себе їх характеристики: “живописний”, “графічний”, “епічний”, “ліричний”. У зв’язку з цим у культурологічному словнику визначення стилю не обмежується його розумінням як усталеної форми художнього самовизначення окремої особистості, а розглядається у тісному взаємозв’язку з естетичним самовиявленням, поширюється на всі види людської діяльності, перетворюючись в одну з важливих категорій культури в цілому [4].

У філософській літературі стиль належить до світоглядної категорії високого рівня узагальнення, яка визначається соціокультурними умовами та рисами особистості. У найбільш загальному значенні розуміння стилю знаходимо у філософській енциклопедії – це “характерна фізіономічна єдність будь-якого явища людського життя та діяльності, типова форма його зовнішнього вираження” [5, 135]. Отже, у філософському трактуванні стиль – діалектична єдність форми вираження та форми організації будь-якої системи, пов’язаної з людською діяльністю.

Зміст поняття “стиль” розвивався також у межах психологічної науки. Вперше цей термін було використано австрійським психологом А. Адлером для пояснення індивідуальної своєрідності життєвого шляху особистості, що, на думку автора, визначається властивостями організму та соціальним середовищем, а не виникає сам по собі [6].

У працях інших західних вчених представлено підхід до розуміння стилю, що значно відрізняється від поглядів А. Адлера. Так, американський психолог Г. Олпорт використав поняття стилю для пояснення численних функціональних психологічних проявів [7]. До стильових рис він відносить необхідні людині для реалізації своїх мотивів і цілей “інструментальні” риси особистості, а саме: ввічливість, красномовність, стабільність й рішучість, визначаючи їх як способи поведінки, за допомогою яких людина досягає самореалізації. На думку вченого, стиль особистості має прояв у межах діяльності, яку Г. Олпорт розуміє як галузь знань людини, а саме – його професію [7]. У зв’язку з цим вчений визначає окремі стилі, такі, як стиль художньої та економічної діяльності, стиль вибору роботи, а також стиль спілкування та стиль соціальних співвідношень.

Д.Ройс та Е.Поул (1983) визначали певний стиль як стратегію досягнення індивідуальних цінностей та виокремлювали три стилі життя: альтруїстичний, спрямований на служіння людям; індивідуалістичний - на самоактуалізацію; ікарістичний, орієнтований на творчість [8].

Р.Бертон та Г. де Бюффон заявляли, що стиль необхідно вивчати стосовно конкретної особистості. Індивідуальний стиль – це завжди людина з всіма її індивідуальними особливостями, це особистісна манера

виконання, якою можливо оволодіти шляхом “вживання в неї”, прийняття певних цінностей та установок [8].

Таким чином, дослідження індивідуального стилю зарубіжними фахівцями характеризуються особистісним підходом до означеної проблеми, який дозволив розкрити функції стилю, взаємовплив стилю на особистісні структури та поведінку. Разом з цим, означені дослідження не розглядають залежність індивідуального стилю від вимог навколишнього середовища, від своєрідності діяльності, тобто не усвідомлюється зворотній вплив діяльності, життєвих умов на формування особистості.

У вітчизняній психології проблема індивідуального стилю діяльності розглядається, перш за все, у контексті загальної теорії діяльності. Одним з перших дав визначення стилю Б. Теплов, який аналізував його як спосіб успішного виконання діяльності, що залежить від певних індивідуально-психологічних здібностей людини та їх різноманітних сполучень. Означені положення відобразилися в експериментальних дослідженнях Е. Голубевої, С. Гільманова, В. Небиліцина, які показали, що індивідуальний стиль діяльності може мати пристосувальне значення в процесі оволодіння професійними навичками.

Ці ідеї одержали продовження в дослідженнях В. Мерліна, Є. Клімова та інших вчених. В. Мерлін, вперше застосувавши науковий термін “індивідуальний стиль діяльності”, визначив його як засіб поглибленого розуміння взаємовідносин властивостей конкретної особистості та потреб характеру її діяльності. Він підкреслював, що стиль – це індивідуально-своєрідне сполучення прийомів та засобів діяльності, які забезпечують досягнення певної мети. Вчений пропонував обмежити це поняття системою дій, застосованих для здійснення мети, а властивості особистості, що розглядаються у зв'язку зі стилем, визначив як стильові властивості індивідуальності [9].

У руслі концепції В. Мерліна детально розробляв поняття “індивідуальний стиль діяльності” Є. Клімов, який в результаті проведених досліджень надав йому два визначення: у вузькому сенсі – як стійку систему засобів діяльності, обумовлену типологічними особливостями суб'єкта, та в широкому – як індивідуально-своєрідну систему психологічних властивостей, які свідомо або стихійно використовує людина для найліпшого урівноваження своєї індивідуальності з зовнішніми умовами діяльності [10].

Отже, стиль, у руслі даних досліджень, проявляється у системі засобів та прийомів діяльності кожного конкретного індивіда.

Дослідження стилів різноманітних видів діяльності знайшли своє відображення в управлінській сфері. Тут стиль управління визначали як відносно стійку систему засобів, методів та форм практичної діяльності менеджера, звичайну манеру поведінки керівника у відношенні до

підлеглих, спрямовану на вплив та стимуляцію їх до досягнення мети організації [11, 53].

Стильові розробки управлінської галузі характеризуються значним поширенням в педагогіці, що спричинило появу нового підходу до аналізу особистості сучасного вчителя (освітнього менеджера).

Стосовно педагогічного керівництва, то Н. Бордовська, А. Реан, І. Зязюн виокремлюють такі стилі діяльності та виховання як авторитарний, демократичний, попусковий, ліберальний, засадами яких є дослідження Курта Левіна. На думку І. Зязюна, стиль – це усталена система способів та прийомів, які використовує вчитель у педагогічній взаємодії. Вона залежить від особистісних якостей педагога і параметрів педагогічної ситуації [12]. В основі стилю діяльності вчителя - його загальне ставлення до дітей і професійно-педагогічної діяльності в школі.

І. Підласий відносить поняття індивідуального стилю діяльності до структури професійного потенціалу педагога, який складається з професійної підготовки, творчості педагога, його професіоналізму та педагогічної культури [13, 475]. Саме творчість педагога включає індивідуальний стиль його діяльності.

На думку І. Підласого, професійний потенціал виражає здатність людини до педагогічної діяльності, де наявність одних лише здібностей замало. Необхідно здійснювати власну професійну діяльність відповідно до певних вимог, які висуває професія вчителя, разом з індивідуальним розумінням сутності педагогічного процесу - стилем навчально-виховної діяльності, який формується в процесі засвоєння знань, вмінь, навичок, способів мислення [13, 477].

Проблема індивідуального стилю професійної діяльності вчителів досліджувалась багатьма вченими, але існує багато розбіжностей в тлумаченні даного поняття. Це пов'язано з тим, що об'єктивні умови педагогічної діяльності є дуже різноманітними та нестандартними.

Так, у роботах багатьох авторів (Ю. Бабанський, А. Бодальов, М. Берштейн, К. Волков, О. Маркова, Н. Маслова, О. Никонова та ін.) проблема індивідуального стилю педагогічної діяльності розглядається в аспекті найвищого рівня досягнень у діяльності кожного вчителя, його педагогічної майстерності, оптимальної рівноваги особистості вчителя з об'єктивними вимогами навчально-виховного процесу. Стиль педагогічної діяльності розуміється як специфічний прояв індивідуального стилю діяльності, проекція предметної діяльності. Він вважається важливим засобом адаптації індивідуальності педагога до об'єктивних вимог діяльності [2].

Предметна діяльність відбита також у класифікації індивідуального стилю педагогічної діяльності В. Бездухова [14], який за основу бере класифікацію соціальних дій людини, розроблену М. Вебером, і відповідно до неї виділяє традиційний стиль, цілераціональний, ціннісно-раціональний.

В. Кан-Калік [15] під педагогічним стилем розуміє насамперед

стиль спілкування та індивідуально-типологічні особливості соціально-психологічної взаємодії педагога та учня. Автор пропонує класифікацію загальних стилів педагогічного спілкування, у рамках яких формуються індивідуальні стилі спілкування вчителів.

Вищезазначені підходи висвітлюють різноманітні сторони поняття індивідуального стилю професійної діяльності, що підкреслює його багатокомпонентну природу. При розгляді даного явища недоцільно використовувати лише його взаємозв'язок з особливостями нервової системи або специфікою певної діяльності. Логічно розуміти індивідуальний стиль професійної діяльності як взаємозв'язок індивідуально-психологічних характеристик особистості з особливостями певного професійного поприща, бо стиль – це прояв індивідуальності людини в його професійній діяльності.

**Висновки та перспективи подальших досліджень.** Аналіз наукової літератури та наведених класифікацій дає підстави стверджувати, що жодна з них не дає повного уявлення про природу індивідуального стилю професійної діяльності вчителя, оскільки розглянуті класифікації у своїй більшості відбивають лише один його аспект (предметну діяльність, спілкування, керування або індивідуальність педагога).

Тому у процесі подальшої роботи необхідно уточнити поняття індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх учителів, виявити фактори, що впливають на його формування. А також виділити критерії і рівні сформованості даного елементу професіоналізму майбутніх учителів.

## Література

- 1. Соболев Н.** Формування індивідуального стилю професійного спілкування майбутніх перекладачів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 “Теорія та методика професійної освіти” / Н. Соболев. – Тернопіль, 2005. – 19 с.
- 2. Исаев И.** Профессионализм преподавателя: культура, стиль, индивидуальность / И. Исаев, Л. Макарова. – Москва–Белгород. – 193 с.
- 3. Большая советская энциклопедия:** в 30 т. / [гл. ред. А. Прохоров]. – 3-е изд. – М.: Сов. Энциклопедия, 1972. – Т. 16. – 592 с.
- 4. Кузнецова Т.** Индивидуальный стиль деятельности педагога–хореографа и его формирование: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.08 “Теория и методика профессионального образования” / Т. Кузнецова. – Нижний Новгород, 1992. – 179 с.
- 5. Философский энциклопедический словарь** / [гл. ред.: Ильичев Л., Федосеев И., Ковалев С., Панов В.]. – М.: Сов.энциклопедия, 1983.– 840 с.
- 6. Адлер А.** Практика и теория индивидуальной психологии / А. Адлер. – М., 1995. – 292 с.
- 7. Allport G.W.** Personality psychological Interpretation. – N.Y., 1937.– 588p.
- 8. Макарова Л.** Индивидуальный стиль профессиональной деятельности преподавателя высшей школы / Л. Маркова. – Тамбов, 1999 – 242 с.
- 9. Мерлин В.** Психология индивидуальности / В. Мерлин. – М.: Изд. Институт

практической психологии, Воронеж: НПО МОДЭК. – 1996. – 448 с. **10. Климов Е.** Индивидуальный стиль деятельности в зависимости от типологических свойств нервной системы / Е. Климов. – Казань: Изд-во КГУ, 1969. – 278 с. **11. Рабинович Л.** Имидж человека и организации / Л. Рабинович. – Иркутск.: из-во ИГЕА, 1999.- 83 с. **12. Педагогічна майстерність:** [підручник] / За ред. І.А.Зязюна.-К.: Вища школа, 1997. - 349 с. **13. Подласый И.П.** Педагогика: Новый курс: [учеб. для студ. высш. учеб. заведений: В 2 кн.] / И.П. Подласый. – М.: Гуманит.изд.центр ВЛАДОС, 2001. – Кн.1. – 576с.**14. Макарова Л.** Теоретические основы развития индивидуального стиля педагогической деятельности преподавателя высшей школы: дис. ...докт. пед. наук: 13.00.01 / Макарова Людмила. – Белгород. – 2000. – 449 с. **15. Кан-Калик В.** Педагогическое творчество / В. Кан-Калик, Н. Никандров. – М.: Педагогика, 1990. – 144 с.

**Шама І.П. Теоретичні аспекти індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх учителів**

У статті аналізуються різноманітні підходи до рішення проблеми індивідуального стилю професійної діяльності як важливої складової професіоналізму майбутнього вчителя. Розглянуто генезис поняття "стиль".

*Ключові слова: стиль, індивідуальний стиль професійної діяльності, професіоналізм майбутнього вчителя.*

**Шама И.П. Теоретические аспекты индивидуального стиля профессиональной деятельности будущих учителей**

В статье анализируются различные подходы к решению проблемы индивидуального стиля профессиональной деятельности как важной составляющей профессионализма будущего учителя. Рассмотрен генезис понятия "стиль".

*Ключевые слова: стиль, индивидуальный стиль профессиональной деятельности, профессионализм будущего учителя.*

**Shama I.P. Theoretical aspects of individual style of professional work of the future teachers**